

М.І.Ониськів *

КОМУНІКАЦІЯ МОНАРШОГО ДВОРУ ІЗ ПРОВІНЦІЄЮ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ: ВИДАЧА ТА ДОСТАВКА КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ ДО ЛЬВІВСЬКОГО Й ПЕРЕМИШЛЬСЬКОГО ГРОДІВ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1674–1683 рр.)

Королівський універсал видавала Коронна канцелярія, документ скріплювався підписом короля, канцелярського урядника (щоправда, не завжди) та малою/великою печаткою. Залежно від ступеня зацікавленості монарха, як головного виразника інтересів держави, у видачі універсалів їх можна розподілити на пріоритетні та другорядні. Більшість королівських універсалів вписували у гродські актові книги, а доставляли їх до гродів безпосередньо з Коронної канцелярії або через приватних осіб, зацікавлених у поширенні інформації з універсалу.

Ключові слова: королівський універсал, Коронна канцелярія, гродська канцелярія, Львівський грод, Перемишльський грод.

Королівські універсали в Речі Посполитій являли собою монарші документи, основною функцією яких було повідомлення населенню положень різноманітних виданих дипломів, уточнення їх змісту, оголошення про скликання сеймиків/сеймів, посполитого рушення, оприлюднення рішень монарха. При цьому вони не творили нового юридичного стану¹. Їхніми адресатами могли виступати як мешканці всієї країни чи окремого регіону, так і представники певних соціальних, етнічних або релігійних груп². Власне, це й відрізняло королівський універсал від мандату (нерідко їх безпідставно ототожнюють³), котрий містив монарший наказ одній людині чи певній категорії/групі та стосувався питань персонального/місцевого значення⁴.

Джерельною базою для цієї статті послужили 76 універсалів короля Яна III Собеського, що їх було внесено в реляційні актові книги («книги донесення») Львівського та Перемишльського гродських урядів за 1674–1683 рр. Вибір саме таких хронологічних рамок (перше десятиліття правління Яна III) зумовлено прагненням розглянути особливості функціонування королівських універсалів, виданих як під час війни (1674–1676 рр.), так і в мирний період (1677–1683 рр.).

* Ониськів Марта Іванівна – магістр архівознавства, аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка, кафедра давньої історії України та архівознавства
E-mail: martamn9@gmail.com

¹ Капраль М. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упор. М.Капраль. – Л., 1998. – С.8.

² На характер акта вказує й походження слова «універсал» від лат. «universus» – «цілий, загальний, усезагальний».

³ Kętrzyński S. Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich. – Т.І. – Warszawa, 1934. – S.54; Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 2001. – S.444–445.

⁴ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Т.І. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1925 [репринт 1987р.]. – S.49–50.

Процес видачі універсалу вочевидь принципово не відрізнявся від творення інших різновидів королівської документації. Його підготовкою займалася Коронна канцелярія⁵ – Велика (Більша) або Мала (Менша)⁶ – після відповідного розпорядження короля. Оскільки з 1360-х рр. відбувалося зрівняння урядів канцлера (керівника Великої канцелярії) та підканцлера (очільника Малої), то монарх міг дати подібну вказівку будь-кому з них⁷. Такий наказ міг отримати й великий секретар, який подеколи заступав канцлера чи підканцлера при королі або виконував власне канцелярські функції канцлера, підканцлера чи реґента (технічного керівника канцелярії) під час їх відсутності⁸. Отримавши королівське розпорядження, канцлер, підканцлер або великий секретар доручали одному з писарів Коронної канцелярії підготувати «мінуту» (чернетку) універсалу конкретного змісту. При її створенні писар послуговувався притаманними такому типу актів канцелярськими формулами, беручи приклади з підручників, що використовувались при «ars dictandi»⁹. Мінута ретельно перевірялася й редагувалася, після чого її передавали інфросаторові для написання чистового варіанту універсалу¹⁰. Вивіривши готовий документ, реґент канцелярії подавав його, відповідно, канцлерові, підканцлерові або великому секретареві (тобто тій посадовій особі, від котрої отримав розпорядження щодо підготовки акта) чи безпосередньо монархові¹¹. Документ скріплювала коронна (велика або мала) печатка, свої підписи ставили король, хтось з урядовців канцелярії, а інколи й свідки¹². Подеколи виготовлялася значна кількість однакових королівських універсалів – їх дублювали на випадок надсилання відразу до кількох чи всіх воєводств, повітів Речі Посполитої¹³. Часом в універсалах залишали вільне місце для того, щоб пізніше конкретизувати інскрипцію та вписати адресата¹⁴. Хід підготовки документа контролював реґент королівської канцелярії¹⁵. Слід зазначити, що процес видачі універсалів був однаковим як під час перебування короля у столиці, так і поза нею, адже в подорожах монарха супроводжувала частина канцелярського персоналу з відповідними книгами¹⁶.

У XVII ст. головним фактором при підтвердженні автентичності документа виступали підписи короля та канцлера, підканцлера чи перших секретарів. Більш

⁵ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku: Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego. – Lublin, 2004. – S.212.

⁶ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 pp.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог; Л., 2002. – С.86; Kancelaria koronna a sejm walny: Instructuarium / Oprac., przetłum., wstępem opatrzył W.Krawczuk. – Warszawa, 1995. – S.5.

⁷ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С.86–87.

⁸ Wyczański A. Między kulturą a polityką: Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548). – Warszawa, 1990. – S.57; Chorażyczewski W. Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych. – Toruń, 2007. – S.137–138.

⁹ Середньовічне мистецтво укладання листів та документів, яке викладалося у середніх і вищих школах (див.: Kuraś S. Fundacja kolegiatury epistolografii i sztuki pisania dokumentów w Akademii Krakowskiej w r. 1420 // Małopolskie Studia Historyczne. – T.6. – Zesz.3/4 (22/23). – Kraków, 1963. – S.119).

¹⁰ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S.446–447.

¹¹ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С.93.

¹² Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S.446–447.

¹³ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska... – S.327; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.2825–2828, 3028–3030.

¹⁴ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.994–998; Спр.431. – Арк.1276–1278.

¹⁵ Dąbkowski P. Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce // Pamiętnik Historyczno-Prawny. – T.III. – Zesz.2. – Lwów, 1926. – S.10.

¹⁶ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С.90.

інтенсивне використання королівського підпису – під впливом відповідних європейських практик – спостерігалось вже в XVI ст. Проект ординації для королівської канцелярії 1574 р. (щоправда, остаточно так і не ухвалений) передбачав, що всі видані акти має підписувати монарх¹⁷. Універсали 1674–1683 рр. містять *підпис короля*, розміщений ліворуч під основним текстом документа¹⁸. Утім, в одному випадку він усе ж відсутній: ідеться про виданий 5 лютого 1676 р. і завірений лише канцлером та регентом Коронної канцелярії універсал, в якому повідомлялося про успішне проведення коронації Яна III¹⁹. Брак монаршого підпису на королівських документах можна пояснити поспіхом у роботі канцелярії, проте для актів 1674–1683 рр. це не було типовим. Можливо, відсутність королівського підпису в універсалі 1676 р. зумовила завантаженість монарха, адже документ було видано під час роботи коронаційного сейму (відбувався 2 лютого – 14 березня)²⁰.

Лише частину універсалів завірено *підписом канцелярського урядника*²¹: розміщувався він під текстом праворуч, переважно у правому нижньому куті²². Документи 1674–1683 рр. в основному підписували регенти та королівські секретарі – як урядовці монарха (не канцлера чи підканцлера²³). Їхні обов'язки не були чітко окресленими (в основному вони виконували політичні та дипломатичні доручення)²⁴, тож король використовував їх у різних справах. Зокрема, вони могли займатися підготовкою текстів монарших листів²⁵. Із XVI ст. королівські секретарі мали значний вплив у канцелярії, про що свідчить призначення їх на посаду самим королем²⁶ та подеколи виконання великим секретарем функцій заступника канцлера чи підканцлера при монархові²⁷. Секретарі, належачи до близького оточення короля, мали бути добре підготовленими до публічних функцій, нерідко вони ставали канцлерами чи єпископами²⁸.

Автентичність королівських універсалів 1674–1683 рр. засвідчили секретарі: Францішек Зиґмунт Галецький (його підпис стоїть на документах 1674–1675 і 1681 рр.)²⁹, Станіслав Сарновський (1675 і 1677 рр.)³⁰; пізніше був

¹⁷ Chorażyczewski W. Przemiany organizacyjne... – S.213–215.

¹⁸ Див., напр.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.994–998.

¹⁹ Там само. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.420. – Арк.586–590.

²⁰ Chronologia sejmów polskich 1493–1793 / Zest. i wstępem opatrzył W.Konopczyński // Polska Akademia Umiejętności: Archiwum Komisji Historycznej. – Ser.2. – T.IV. – №3. – Kraków, 1948. – S.157.

²¹ Близько 20% опрацьованих документів не мають підпису канцелярського урядника (якщо це оригінал, уклеєний/прошитий у городську книгу) або про нього не згадано (якщо це копія) (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.688–690; Спр.431. – Арк.1276–1278, 1547–1550, 1796–1800; Спр.433. – Арк.246–248, 1032–1033, 1126–1130; Спр.437. – Арк.1706–1709; Спр.435. – Арк.2115–2116; Спр.446. – Арк.1781–1784; Ф.13. – Оп.1. – Спр.417. – Арк.1714–1720; Спр.419. – Арк.1860–1863; Спр.421. – Арк.254–258, 2530–1532).

²² Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.2825–2828.

²³ Wyczański A. Między kulturą a polityką... – S.55.

²⁴ Ibid. – S.24–28.

²⁵ Ibid. – S.64–65.

²⁶ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku. – Poznań, 1998. – S.43.

²⁷ Wyczański A. Między kulturą a polityką... – S.57.

²⁸ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych... – S.43.

²⁹ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.672–674, 994–998, 999–1000, 1060–1062; Спр.431. – Арк.1567–1570; Ф.13. – Оп.1. – Спр.417. – Арк.1957–1958, 2069–2074, 2261–2264; Спр.421. – Арк.2037–2038; Спр.418. – Арк.733–736, 1101–1104; Спр.434. – Арк.1436–1438.

³⁰ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1295–1298; Спр.431. – Арк.1469–1470; Спр.433. – Арк.1948–1950; Спр.436. – Арк.753–754; Спр.434. – Арк.1058–1061; Ф.13. – Оп.1. – Спр.419. – Арк.1312–1314; Спр.426. – Арк.2028–2031.

регентом Коронної канцелярії)³¹, Станіслав Вібанський (1678 р.)³², Францішек Камоцький (1678 і 1680 рр.)³³, Людвік Миколай Граб'янський (1679–1680 рр.)³⁴, Станіслав Антоній Щука (1679 і 1681 рр.)³⁵; із 1675 р. був королівським секретарем, а впродовж 1684–1688 рр. – регентом Великої канцелярії³⁶), Ян Закшевський (1682 р.)³⁷, Кшиштоф Ярановський (1681–1683 рр.)³⁸. Серед регентів, котрі підписували в той час королівські універсали, були Станіслав Буженський (1676 р.)³⁹, Ян Станіслав Вітвіцький (1677–1678 рр.)⁴⁰ та Станіслав Каєвський (1677 р.)⁴¹. Один з універсалів містить підпис королівського покойового писаря Марцина Оборського⁴² (на той час лівського старости⁴³). У цьому випадку універсал стосувався заборони військовим чинити будь-які кривди або самовільно збирати податки з мешканців Самбірської економії, котра була столовим маєтком, а отже – територією власних зацікавлень короля.

Слід зазначити, що використання й трактування підпису канцелярського урядника як одного з головних чинників підтвердження автентичності монаршого універсалу спостерігалось не завжди. Так, доволі часто в початкових частинах облят документів⁴⁴ чи при передачі в них підписів гродські канцеляристи могли не згадувати про підпис канцелярського урядника, який насправді містився в оригіналі монаршого універсалу⁴⁵.

Для підтвердження відповідності змісту королівського універсалу чинним правам і законам майже до кінця XV ст. вимагалось скріплення його малою печаткою, а після 1472 р. – особистим підписом канцлера⁴⁶. Усі розглянуті

³¹ Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku: Spisy / Pod red. A.Gąsiorowskiego. – Kórnik, 1992. – S.201.

³² ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.655. – Арк.542; Ф.13. – Оп.1. – Спр.426. – Арк.2976–2979.

³³ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.437. – Арк.2311–2314; Спр.440. – Арк.3312–3314.

³⁴ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.439. – Арк.388–392; Спр.657. – Арк.113; Спр.440. – Арк.2825–2828, 3028–3030; Ф.13. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.2360–2364; Спр.432. – Арк.461–462. Підписи Л.М.Граб'янського під універсалами за 1679–1680 рр. свідчать про призначення його королівським секретарем раніше, аніж 1680 р., як про це стверджував О.Загуровський (див.: *Zagórowski O. Grabiański Ludwik Mikołaj // Polski Słownik Biograficzny. – T.VIII. – Wrocław: Kraków; Warszawa, 1959–1960. – S.464*).

³⁵ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.177–182; Ф.13. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.2369–2371, 2828–2831; Спр.434. – Арк.405–409.

³⁶ Urzędnicy centralni i nadworni Polski... – S.206; ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.177–182; Ф.13. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.2369–2371, 2828–2831; Спр.434. – Арк.405–409.

³⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.436. – Арк.1424–1428.

³⁸ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.441. – Арк.1563–1568; Спр.446. – Арк.1323–1325, 1781–1784; Ф.13. – Оп.1. – Спр.437. – Арк.952–954, 1815–1816.

³⁹ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.432. – Арк.2399–2400; Ф.13. – Оп.1. – Спр.420. – Арк.586–590.

⁴⁰ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.434. – Арк.991–993; Ф.13. – Оп.1. – Спр.422. – Арк.757–761, 2560–2564; Спр.427. – Арк.83–86.

⁴¹ Там само. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.423. – Арк.1112–1115.

⁴² Там само. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.418. – Арк.39–41.

⁴³ Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. E.Dubas-Urwanowicz, W.Jarmolik, M.Kulecki, J.Urwanowicz. – Kórnik, 1994. – S.182.

⁴⁴ Облята являла собою копіювання (здебільшого дослівне переписування) документа без жодних орфографічних чи стилістичних змін (див.: *Sochaniewicz S. Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. – Lwów, 1912. – S.15*). Початкова й кінцева частини обляти (перед і після тексту скопійованого документа) містили записи працівників гродської канцелярії.

⁴⁵ Пор. обляти одного й того самого королівського універсалу, копію якого вписано до перемишльської гродської книги (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.419. – Арк.1307–1310, 1310–1312), а оригінал уміщено у львівських гродських актах (див.: Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1469–1470, 1471–1472).

⁴⁶ *Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S.461.*

універсали було скріплено саме *печатками*. Здебільшого використовували велику або малу коронні печатки, причому в обляті документа вказувалося, печаткою якої канцелярії – Великої чи Малої – його завірено. Часто така вказівка могла міститися в початковій частині обляти, тоді як у кінцевій зазначалося лише про наявність печатки (або навпаки)⁴⁷. Очевидно через неувважність гродського канцеляриста в одній з облят у початковій частині вказано про скріплення універсалу великою печаткою, натомість у кінцевій – про використання малої⁴⁸. Зміст документа, вочевидь, не впливав на використання різних коронних печаток, адже юридична сила від них не залежала⁴⁹. Оскільки канцлер і підканцлер були урядниками Корони, а не короля, то й печатки Великої та Малої канцелярій уважалися коронними (державними)⁵⁰. Ця тенденція зберігається й у випадку розглянутих універсалів 1674–1683 рр.: рідко трапляється, щоб монарх в акті описував печатки як свої («печаткою малою коронної канцелярії скріплений» – у початковій частині обляти, «печаткою нашою» – у короборації)⁵¹, частіше їх позначали як коронні («і печаткою великою коронної канцелярії скріплений» – у початковій частині обляти, «печатка коронна притиснена» – у короборації)⁵².

Траплялися випадки, коли для завірення універсалів використовувалися інші печатки, зокрема покойова («sigillo cubiculari») ⁵³. Хоча, згідно з сеймовою конституцією 1607 р., її (як і сигнетову, що їх відносили до приватних печаток монарха) не можна було використовувати «для справ Речі Посполитої», а скріплені нею документи не мали жодної правової сили⁵⁴. У короборації одного з таких універсалів використання покойової печатки пояснювалося чи то відсутністю, чи то зношеністю коронної («через дефект коронної печатки, покойову притиснути ми наказали») ⁵⁵.

Можна стверджувати, що на рівні Коронної канцелярії намагалися виконувати законодавчі приписи щодо використання лише великої чи малої коронних печаток для скріплення публічних документів⁵⁶. Дещо відмінна ситуація спостерігалася на рівні гродів, де, як видається, достатньою вважалася наявність у документі будь-якої печатки, котра мала відношення до Корони

⁴⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.436. – Арк.753–754; Спр.440. – Арк.177–182; Спр.441. – Арк.1563–1568; Спр.446. – Арк.1781–1784; Ф.13. – Оп.1. – Спр.418. – Арк.39–41; Спр.417. – Арк.2261–2264; Спр.418. – Арк.1101–1104.

⁴⁸ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.446. – Арк.1323–1325.

⁴⁹ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С.87.

⁵⁰ Chorażyczewski W. Przemiany organizacyjne... – S.222.

⁵¹ «sigillo minoris cancellaria[e] regni communitas», «pieczęcią naszą» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.436. – Арк.753–754; Спр.446. – Арк.1781–1784; Ф.13. – Оп.1. – Спр.436. – Арк.1424–1428). Короборація – перелік засобів, що засвідчували автентичність документа (див.: Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра документів середньовіччя // Архіви України. – 1974. – №6. – С.19).

⁵² «sigillo[que] maioris cancellaria[e] regni communit[as]», «pieczęć koronna przycisniona» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.432. – Арк.2399–2400).

⁵³ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.672–674, 688–690, 831–833; Спр.431. – Арк.1547–1550.

⁵⁴ Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego. – Т.ІІ. – Petersburg, 1860. – S.437.

⁵⁵ «in defectu koronnej pieczęci, покойовą przycisnąć rozkazalismy» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.421. – Арк.844–848).

⁵⁶ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С.88.

чи королівської особи. Наприклад, покойову печатку в універсалі гродські канцеляристи не завжди описували як таку (тобто «печаткою покойовою»)⁵⁷, а обмежувалися загальним твердженням про скріплення документу печаткою («печаткою скріплений») у початковій частині обляти⁵⁸, чи вказівкою про місце розташування печатки («Місце печатки») – у кінцевій⁵⁹.

Підписи свідків не були обов'язковим елементом завірення королівських універсалів і наявні тільки у трьох вписах, датованих 1674 і 1676 рр.⁶⁰, причому два з них містять копії одного й того ж універсалу. Свідком став Ян Шумовський, коронний надвірний підскарбій (обіймав цей уряд у 1668–1679 рр.)⁶¹, а універсали, під якими проставлено його підпис, стосувалися створення у прикордонних воеводствах нових комор для збору податків (зважаючи на втрату подільських унаслідок воєнних дій).

Фактично законодавчі вимоги щодо видачі автентичної та відповідної законодавству королівської документації у випадку універсалів виконувалися не завжди. На практиці для визнання королівського акта автентичним достатньо було підпису монарха (без участі канцелярських урядників) та печатки (великої/малої коронної або покойової королівської). Пояснюється це тим, що універсали не творили нового юридичного стану, лише публікували зміст уже наявних дипломів і рішень; скликали й повідомляли про сеймики та посполите рушення, різноманітні події у житті держави⁶².

Зміст королівських універсалів суттєво не впливав на процедуру їх видачі, натомість цільове призначення того чи іншого акта могло позначитися на обставинах його доставки в конкретні регіони та подальшого функціонування. Визначальним чинником, що може бути критерієм поділу монарших універсалів на групи, ставав ступінь зацікавленості короля – у першу чергу, як головного виразника інтересів усієї країни – у видачі та поширенні інформації за допомогою універсалу. До першої групи відносимо *пріоритетні для держави* універсали, які становлять більшість і є доволі інформативними з політичного й публічного поглядів. Їх можна розділити на умовні підгрупи: військові, сеймикові/сеймові, податкові. Перші, природно, найінтенсивніше видавалися в період війни. Видача других прив'язувалася до встановленого часу скликання сеймів, що мали відбуватися раз на два роки (за нагальної потреби їх могли скликати й частіше), та сеймиків – до й після них⁶³. Інтенсивність видачі

⁵⁷ «sigillo cubicularis» (див.: ІЦІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.672–674, 688–690, 831–833).

⁵⁸ «sigillo communium» (див.: Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.688–690).

⁵⁹ «Locus sigilli» (див.: Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.672–674).

⁶⁰ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.831–833; Ф.13. – Оп.1. – Спр.417. – Арк.2238–2240; Спр.421. – Арк.844–848.

⁶¹ Urzędnicy centralni i nadworni Polscy... – S.207. Завідував королівськими доходами, інколи заміняв великого підскарбія, що керував королівським скарбом, його доходами, видатками, які здійснювались відповідно до вказівок сейму чи сенату, та звітував про це на кожному сеймі (див.: Грабеньский В. История польского народа. – Минск, 2006. – С.207).

⁶² Капраль М. Привілеї міста Львова... – С.8.

⁶³ Грабеньский В. История польского народа. – С.219.

податкових універсалів залежала від ухвалення сеймом податків і була однаковою як у час війни, так і в мирний період. Зрозуміло, що впродовж 1674–1683 рр. поява таких універсалів пов'язувалася із забезпеченням військових інтересів держави.

Дану групу монарших універсалів можна розподілити й на загальнодержавні та регіональні. Перші становили більшість. До них включаємо ті королівські акти, що скликали посполите рушення або вибранецьку піхоту (згідно з постановою сейму); передсеймові сеймики, котрі одночасно відбувались по всій країні (суттєві відмінності могли існувати в період проведення додаткових передсеймових, зважаючи на зрив попередніх, чи реляційних сеймиків⁶⁴). Також загальнодержавними були й податкові універсали, видача яких відбувалася внаслідок ухвалення загальнодержавним сеймом рішення про збір податків, а податкова система країни в основному не мала регіональних відмінностей.

Другу групу монарших універсалів можна окреслити як *другорядні для держави*. Зацікавленими у видачі та поширенні інформації з них були окремі соціальні, етнічні, релігійні прошарки, жителі певних територій Речі Посполитої. До цієї групи відносимо королівські універсали, що стосувалися євреїв⁶⁵, «релігії грецької»⁶⁶, подільських вигнанців⁶⁷, локальної безпеки (від свавілля військових)⁶⁸, грецьких купців⁶⁹, окремих цехів (пивоварів у Перемишлі⁷⁰), деяких митних питань⁷¹, обрання місцевих урядників (зокрема підчасого Львівської землі⁷²). Другорядні універсали, яких було видано менше, аніж пріоритетних (близько 30% від загальної кількості актів 1674–1683 рр.), видавалися переважно під час затишшя у війні або в мирний період.

Королівські універсали першої групи (нерідко й другої) доставляли до гродських канцелярій (як інформаційно-пропагандистських установ) для ознайомлення представників не лише привілейованого шляхетського стану, а всього суспільства⁷³. Цього вимагала й кінцева формула публікації⁷⁴ в розглянутих

⁶⁴ Тобто післясеймових зібрань, на яких заслуховували звіт сеймових послів та ухвалювали рішення стосовно виконання постанов (див.: *Вінниченко О.* Функціонування післясеймових сеймиків у світлі податкових актів сеймів Речі Посполитої (1633–1647) // *Вісник Львівського університету: Серія історична.* – Вип. 39/40. – Л., 2005. – С. 37–68).

⁶⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 421. – Арк. 2037–2038; Спр. 430. – Арк. 2369–2371, 2360–2364; Спр. 434. – Арк. 405–409; Спр. 436. – Арк. 2015–2016; Спр. 435. – Арк. 1394–1396; Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 430. – Арк. 999–1000.

⁶⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 430. – Арк. 2828–2831; Спр. 434. – Арк. 1436–1438; Спр. 435. – Арк. 1586–1590; Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 437. – Арк. 2311–2314; Спр. 440. – Арк. 177–182. Див. також: *Ониськів М.* Два королівські універсали 1678 і 1679 років до мешканців Львова і Львівської землі в справах «релігії грецької» // *Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць / За ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого.* – Т. 8. – Ч. 2: Культура, освіта, наука, церква [Вісник Львівського університету: Серія історична: Спеціальний випуск'2012]. – Л., 2012. – С. 29–43.

⁶⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 431. – Арк. 1567–1570; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 1112–1115.

⁶⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 418. – Арк. 39–41; Спр. 419. – Арк. 1860–1863.

⁶⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 753–754.

⁷⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 1424–1428. Див. також: *Arlamowski K.* Dzieje przemyskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce. – Przemyśl, 1931. – S. 136–147.

⁷¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 437. – Арк. 952–954.

⁷² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 433. – Арк. 246–248.

⁷³ *Łosowski J.* Kancelaria grodzka chełmska... – S. 217.

⁷⁴ Оголошення про видачу документа, іноді з повідомленням про це його адресата (див.: *Купчинський О. А.* До питання про характеристику формуляра... – С. 18).

універсалах («А цей універсал наш для якнайшвидшої відомості й ефективного виконання по містах, парафіях та інших звичайних місцях публікувати й оголосити наказуємо»)⁷⁵. Прикінцева публікація розміщувалась у тій частині формуляра універсалу, що також включала перелік засобів засвідчення автентичності документа. Останнє говорить про значну роль цієї клаузули для надання юридичної сили цьому виду актів. Із XVI ст. розповсюдження набула практика вписання до ґродських книг різних видів документації, виданої королем чи його урядниками⁷⁶, а ґродський суд на рівні повіту ставав судовою установою першої категорії⁷⁷. Унесення королівських універсалів саме до ґродських книг пов'язувалося з тим, що ґродська канцелярія обслуговувала не тільки судові засідання, але й працювала як допоміжна адміністративна установа повіту при ґродському уряді⁷⁸. Причому функціонувала постійно, незалежно від часу проведення судових засідань. Не діяла канцелярія лише в неділю та у великі християнські свята (Різдво, Великдень, Благовіщення, храмові тощо)⁷⁹. Облятація універсалів до ґродських книг пояснюється ще й правом вічності, яке ґродські канцелярії отримали від XVI ст. Це означало, що ґродські акти й унесені до них документи набували вічної доказової сили⁸⁰.

Існували різні способи доставки універсалів до ґродів. Серед них можна виділити три основних: напряду з королівської канцелярії; через інший ґрод; за посередництва зацікавлених осіб. Доставлені оригінали документів являли собою один аркуш великого формату, який привозили у складеному вигляді (переважно згинали два рази вертикально, потім один раз горизонтально). Їх вручали ґродському старості (як королівському намісникові)⁸¹ або, за його відсутності, підстарості⁸². Саме ґродський уряд – не канцелярія (хоча й вона підпорядковувалася старості) – приймав королівську документацію⁸³. Про останнє свідчить вступна частина обляти: «До уряду й актів нинішніх ґродських, старостинських львівських...»⁸⁴. Близько половини оригіналів королівських універсалів першої групи (в основному це були сеймикові/сеймові), які доставили до Львівського ґроду, залишалися в його канцелярії. Решту після облятації повертали тим, хто їх приносив, і за необхідності ці акти могли подавати до інших ґродів.

Безпосередньо з *королівської канцелярії* універсали могли надсилати до всіх ґродів конкретної землі. Наприклад, згідно з інструкцією для Коронної

⁷⁵ «A ten uniwersal nasz dla iako nayprzedej wiadomosci y skuteczney executiey po grodach, parafiach y innych zwyczajnych miejscach publikowac y oglosic rokazujemy» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.417. – Арк.1714–1720).

⁷⁶ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska... – S.78.

⁷⁷ Купчинський О. Земські і ґродські судово-адміністративні фонди Львова. – К., 1998. – С.17.

⁷⁸ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska... – S.87; Купчинський О. Земські і ґродські судово-адміністративні фонди... – С.16.

⁷⁹ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska... – S.153.

⁸⁰ Захарчишина П.І. Писарі й архівісти земських та ґродських канцелярій на західноукраїнських землях у XV–XVIII ст. // Архіви України. – 1969. – №1. – С.18.

⁸¹ Купчинський О. Земські і ґродські судово-адміністративні фонди... – С.17.

⁸² Kancelaria koronna a sejm walny... – S.87; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С.19.

⁸³ Купчинський О. Земські і ґродські судово-адміністративні фонди... – С.17.

⁸⁴ «Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia...» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.435. – Арк.2115–2116).

канцелярії XVII ст., весь комплекс королівських сеймикових/сеймових листів, який включав й один відповідний універсал, належало відправляти в окремих в'язках і вручати кожному старості, а за його відсутності – гродському підстарості⁸⁵. Таким чином, і Львівський, і Перемишльський гроди отримували «свій» примірник універсалу, з якого виготовляли копії – у вигляді завірених витягів (екстрактів) – для поширення змісту універсалу на території повітів Руського воеводства: «Котрий то універсал, щоб до відомості всіх дійшов, то публікувати по судових гродах і через витяги по повітах розіслати урядам доручаемо...»⁸⁶. Із чотирнадцяти універсалів, облятацію яких здійснено як у львівських, так і в перемишльських актах, тільки стосовно чотирьох зазначено, що документ у вигляді витягу чи того самого оригіналу надійшов із Львівського гроду до Перемишльського. Очевидно, решту універсалів, що їх подано до обох гродів, відправляли до них із Коронної канцелярії окремо. Але незалежно від того, до якого гроду скеровували королівські акти, скоріше за все їх спершу доставляли у Львів, а вже звідти переправляли до інших адміністративних центрів Руського воеводства. Зокрема, сеймикові/сеймові універсали спочатку потрапляли до Львова, відтак до Перемишля, далі до Сянока й Жидачева⁸⁷. Принаймні всі універсали (за винятком одного), облятовані в обох гродах, було внесено до львівських гродських актів на 4–8 днів раніше, аніж до перемишльських.

Доставка королівських універсалів з одного гроду до іншого полягала у створенні канцеляристами завіреного витягу (екстракту) з впису універсалу, облятованого у книгах їхнього гроду, та пересилці його (витягу) до іншого старостинського уряду. Указівки на таку процедуру, дописані канцеляристами Коронної канцелярії, зустрічаємо як на зворотах оригіналів монарших універсалів, вклеєних/ушитих у львівські акти («До гроду Львівського. Там звідти до Сяноцького...»⁸⁸; «Універсал до Львівського гроду Руського воеводства, який універсал через витяги уроджений регент має переслати гродом Сяноцького, Жидачівського та Перемишльського»⁸⁹; «Універсал до Львівського гроду Руського воеводства, який універсал уроджений регент Львівської гродської канцелярії повинен буде через витяги послати до гродів Жидачівського, Перемишльського і Сяноцького»⁹⁰), так й у прикінцевій клаузулі (публікації) документа («А зараз той універсал, щоб до відомості всіх прийшов, головним гродом публікувати і довколишнім гродом через витяги переказувати

⁸⁵ Kancelaria koronna a sejm walny... – S.8.

⁸⁶ «Który to uniwersał, aby do wiadomości wszystkich przyszedł, co publikować po grodach sądowych y per extractum po powiatach rozesać wrzędom zlecamy...» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1796–1800).

⁸⁷ Kancelaria koronna a sejm walny... – S.87–88.

⁸⁸ «Do grodu Lwowskiego. Tam stać do Sanockiego...» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1276–1278).

⁸⁹ «Uniwersał do grodu Lwowskiego woiewodztwa Ruskiego, który uniwersał per extractum vrodz[ony] regent ma przesłać grodom Sanockiego, Zydaczowskiego y Przemyskiego» (див.: Там само. – Арк.1473–1474).

⁹⁰ «Uniwersał do grodu Lwowskiego w[oiewo]dztwa Ruskiego, który uniwersał vrodz[ony] regent cancellariey grodzkiej Lwow[skiey] powinien będzie per extractum posłać do grodu Zydaczowskiego, Przemyskiego y Sanockiego» (див.: Там само. – Арк.1471–1472).

наказуємо...»⁹¹. Бачимо, що відповідальність за підготовку та відправлення витягів з облят універсалів було покладено на регента визначеної (у даному випадку Львівської) гродської канцелярії як безпосереднього її керівника⁹².

Серед розглянутих перемишльських вписів в одному випадку королівський універсал було вписано в акти у вигляді екстракту, доставленого з Львівського гроду. Цей витяг містить датацію, початкову й кінцеву частини «львівської» обляти універсалу (див. нижче). Примітно, що після здійснення впису цієї обляти до перемишльських актів її повернули, очевидно, тій особі, котра привезла витяг до Перемишля.

У трьох випадках королівські універсали з Львівського гроду до Перемишльського доставили у вигляді оригіналів, а не копій⁹³. Це відбувалося так, ніби Львівський грод «позичав» оригінал Перемишльському. В одному випадку вказано, що збережений у Львівському гроді універсал видано тамтешнім підстаростою⁹⁴: «Після вписання ж того самого листа оригінал при актах залишений. З актів гродських старостинських львівських виданий Александром Дрогомиром, підстаростою та [...] гродським львівським»⁹⁵. Канцеляристи Львівського гроду на зовнішній стороні таких документів писали дату здійснення їхньої облятації до львівських гродських актів, яка в подальшому полягала у вклеюванні/вшиванні оригіналу документа до відповідного зошита майбутньої актової книги⁹⁶. Тобто після повернення оригіналу до Львівського гроду ця дата допомагала канцеляристам вкласти його в потрібний зошит. Для прикладу, у львівській гродській книзі облятація двох монарших універсалів-«вісі»⁹⁷ записана під 1 червня 1675 р.⁹⁸ Після цього їх передали до Перемишльського гроду, там облятували під 10 червня⁹⁹, а потім повернули до Львівського гроду та вклали до зошита, що містив вписи у львівські гродські акти за 1 червня.

Структура обляти переданих оригіналів монарших універсалів була такою

⁹¹ «A teraz ten vniuersal, aby do wiadomosci wszytkich przyszedł, grodom principalnym publikowac u okolicznym grodom per extractum communicowac rozkazuujemy...» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.421. – Арк.2530–2532).

⁹² *Dąbkowski P.* Palestra i księgi sądowe... – S.9.

⁹³ ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.418. – Арк.1101–1104; Спр.419. – Арк.1307–1312.

⁹⁴ Львівським гродським підстаростою впродовж 1668–1670 і 1672–1676 рр. був Александр Дрогомир (див.: *Malecziński K.* Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783. – Lwów, 1938 [Zabytki Dziejowe: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – T.VI. – Zesz.1]. – S.40–41).

⁹⁵ «Post ingrossationem vero eorundem literarum originale circa acta reclitum. Ex actis castrensis capitanealibus Leopoliensibus extraditum Alexander Drogomir, vicecapitaneus et [...] castren[sis] Leopoliens[sis]» (див.: ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.418. – Арк.1101–1104).

⁹⁶ Там само. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.418. – Арк.1101–1104; Спр.419. – Арк.1307–1310, 1310–1312, 1312–1314. Також дату могли вписувати на випадок, коли б вкладений документ випав із зошита, тож його можна було повернути й прошити/уклеїти у відповідному місці (див.: Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.2825–2828, 3312–3314).

⁹⁷ Потрійні універсали, що вимагали негайного і пришивдшеного збору війська у зв'язку з близькою небезпекою (див.: *Łosowski J.* Kancelaria grodzka chełmska... – S.319). Давніше «вісі» були вітками лози, що відправлялися від короля до найвищих урядників регіону (воевод, каштелянів, старост), а ті через посланців переказували інформацію про початок походу своїм підлеглим і підданам. Вітки лози символізували кару для тих, хто відмовлявся від виконання військової повинності (див.: *Kukiel M.* Zarys historii wojskowości w Polsce. – London, 1993. – S.10).

⁹⁸ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1469–1470, 1471–1472, 1473–1474.

⁹⁹ Там само. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.419. – Арк.1307–1314.

ж, як і у випадку витягу, доставленого з Львівського гроду Перемишльському, за винятком однієї деталі: оскільки до Перемишля надсилали оригінали, то вони не мали початкової й кінцевої частин обляти, здійсненої канцеляристами Львівського гроду. Тож перемишльські канцеляристи вписували «уявну» початкову частину львівської обляти, яка не завжди відповідала насправді вписаному пізніше у львівські гродські акти. Наприклад, початкова частина обляти у львівській гродській книзі була такою: «Облята листа священного королівського маєстату до мешканців королівства, щоб ув'язнювали дезертирів [з] обозів, змісту наступного»¹⁰⁰, натомість у перемишльські акти вписано зовсім іншу початкову частину нібито львівської обляти того ж універсалу: «Принесений є лист-універсал священного королівського маєстату до мешканців Руського воеводства у справі схоплення з обозів утікачів-жовнірів тих самих, власне каптуровим судам той самий виданий, рукою того самого священного королівського маєстату і печаткою скріплений, змісту наступного»¹⁰¹. Також перемишльські канцеляристи додавали елемент, властивий для екстрактів, у вигляді яких вони нібито отримали оригінали: «З актів гродських старостинських львівських виданий. Корегував Мрозовицький»¹⁰².

Із королівської канцелярії та інших гродів монарші універсали доставляли переважно королівські дворяни¹⁰³. Зокрема, у 1674–1683 рр. акти до Перемишльського гроду привозили Павел Пацлавський (упродовж 1674–1678 рр.), Анджей Піскоровський (у 1674–1675 рр.) та Александр Бітомський (1676, 1678 і 1680 рр.).

Монарші універсали до гродських урядів могли доставляти *зацікавлені* в їх оприлюдненні *особи* або їхні клієнти, слуги, підлеглі, наближені тощо. Для прикладу, королівські акти у справах «релігії грецької» привезли члени Львівського ставропігійського братства Георгій Корендович¹⁰⁴ та Іван Мокрицький¹⁰⁵ – особи з оточення тодішнього львівського православного єпископа Йосифа Шумлянського. Доставкою податкових монарших універсалів, дотичних питань, які перебували у віданні державної митниці, займалися урядовці цієї установи. Зокрема, до Перемишльського гроду такі універсали привозили писар коронної митниці Альберт Єзлерст¹⁰⁶ та її наглядач Францішек

¹⁰⁰ «Oblata l[itte]rarum S[acrae] R[egiae] M[aiestatis] ad incolas regni quaten[us] desertores castrorum captiuent, tenoris talis» (див.: Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.1060–1062).

¹⁰¹ «Oblata[e] sunt litera[e] vniuersales Sacra[e] Regia[e] Maiestatis ad incolas palatinatus Russia[e] ratione captiuit[at]ion[e] ex castris profugorum militum eorundem, ysem iudic[i]is capturalibus eadem emanat[ae], manu eiusdem Sacra[e] Regia[e] Maiestatis et sigillo communit[ae], tenoris talis» (див.: Там само. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.418. – Арк.1101–1104).

¹⁰² «Ex actis castrensibus capitanealibus Leopoliensibus extraditum. Correx[it] Mrozowski» (див.: Там само. – Спр.419. – Арк.1307–1310, 1310–1312). Ян Францішек Мрозовицький був тоді львівським гродським підписком (див.: *Maleczyński K. Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy...* – S.75).

¹⁰³ *Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku.* – Warszawa, 1991. – S.40.

¹⁰⁴ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.437. – Арк.2311–2314; *Ониський М.* Два королівські універсали... – С.31–32.

¹⁰⁵ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.177–182; *Ониський М.* Два королівські універсали... – С.31–32.

¹⁰⁶ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.417. – Арк.2238–2240.

Єзерський¹⁰⁷. Два подібних універсали до Перемишльського гроду¹⁰⁸, а один і до Львівського¹⁰⁹ доставив перемишльський міщанин Гіацинт Рудничек, який, очевидно, був причетним до функціонування митних установ.

При доставці універсалів королівські дворяни (вочевидь, якщо була така можливість) їхали поштовими шляхами, а для перепочинку та зміни коней по-слуговувалися встановленими зупинками¹¹⁰. Зрозуміло, що могли використуватися й будь-які інші дороги¹¹¹. Докладно невідомо, скільки часу займала доставка королівських універсалів від місця перебування монарха й Коронної канцелярії до Львова чи Перемишля – знаємо лише дати видачі документа та його облятації в тому чи іншому ґроді, яка відбувалася вже після оголошення акта перед населенням. Зіставлення хронологічних проміжків між цими двома датами дозволяє виокремити ті універсали, які потребували нагального введення в дію¹¹². Загалом якнайшвидше намагалися доставити й опублікувати пріоритетні для держави акти у воєнний час. Зокрема документ, виданий в Яворові, до Львівського гроду могли привезти приблизно за два дні (із розрахунку 50 км на день¹¹³, при тому, що відстань від Львова до Яворова становить приблизно 54 км). Крім цього, потрібно виділити час і на публічне оголошення. Тож виходить, що за 3–4 дні акт мав бути вписаний до гродської книги. Саме так і було з королівськими універсалами-«wісі», облятованими у Львівській гродській канцелярії за 2–6 днів після їх видачі в Яворові¹¹⁴. Монарший універсал із Варшави могли привезти до Львова через 8 днів після видачі. Саме за стільки днів і було доставлено королівський універсал, виданий 22 червня 1674 р., в якому йшлося про збір ланової піхоти з Руського, Белзького та Люблінського воєводств, її зосередження до 16 липня у Львові та перебування тут під керівництвом Еліаша Лонцького¹¹⁵. Натомість у мирний період універсал із того ж таки Яворова, що стосувався виплати купецької «донативи», облятували у Львівському ґроді аж за 22 дні після його видачі¹¹⁶. Виданий у Варшаві монарший акт подібного змісту облятували у львівських гродських актах більше, ніж через місяць¹¹⁷.

На окрему увагу заслуговує час облятації сеймикових/сеймових королівських універсалів, терміни публікації яких регламентувала конституція 1569 р.: не пізніше 2–3 тижнів перед скликанням сеймику¹¹⁸. Відповідно, між видачею сеймикового універсалу, наприклад у Варшаві, та його облятуванням у львівських гродських актах могло минути й 36 днів¹¹⁹, але за умови,

¹⁰⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.422. – Арк.2560–2564.

¹⁰⁸ Там само. – Спр.421. – Арк.844–848; Спр.422. – Арк.757–761.

¹⁰⁹ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.434. – Арк.991–993.

¹¹⁰ *Maliszewski K.* Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. – Toruń, 2001. – S.32.

¹¹¹ *Chyńczewska-Hennel T.* Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1993. – S.40.

¹¹² Королівський універсал вводили в дію, оголошуючи його зміст усьому чи визначеній частині суспільства (див.: *Łosowski J.* Kancelaria grodzka chełmska... – S.214).

¹¹³ *Ibid.* – S.213.

¹¹⁴ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1469–1470, 1471–1472, 1473–1474, 1547–1550.

¹¹⁵ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.688–690.

¹¹⁶ Там само. – Спр.437. – Арк.1706–1709.

¹¹⁷ Там само. – Спр.434. – Арк.991–993.

¹¹⁸ *Łosowski J.* Kancelaria grodzka chełmska... – S.214; *Kancelaria koronna a sejm walny...* – S.63.

¹¹⁹ ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.441. – Арк.1563–1568.

що від публікації до дати скликання сеймику залишалося хоча б два тижні. Практичну реалізацію вимог згаданої конституції щодо універсалів, унесених до львівських гродських актів у 1674–1683 рр., представлено в таблиці.

Дата й місце видачі універсалу	Кількість днів між видачею універсалу та його облятацією у гроді	Дата здійснення облятації універсалу у гроді	Кількість днів між облятацією універсалу та скликанням сеймику	Дата скликання сеймику (тип зібрання)	Час і місце проведення вального сейму ¹
7 листопада 1675 р., обоз над річкою Збруч ²	19	26 листопада 1675 р.	35	31 грудня 1675 р. (передсеймовий)	2 лютого ³ – 14 березня 1676 р., Краків
3 листопада 1676 р., Жовква ⁴	8	11 листопада 1676 р.	29	10 грудня 1676 р. (передсеймовий)	14 січня – 26 квітня 1677 р., Варшава
16 вересня 1678 р., Яворів ⁵	30	15 жовтня 1678 р. ⁶	19	3 листопада 1678 р. (передсеймовий)	15 грудня 1678 р. – 4 квітня 1679 р., Гродно
16 вересня 1678 р., Яворів ⁷	48	2 листопада 1678 р. ⁸	1	3 листопада 1678 р. (передсеймовий Подільського воєводства у Львові)	
22 жовтня 1680 р., Яворів ⁹	13	4 листопада 1680 р.	29	3 грудня 1680 р. (передсеймовий, зірваний)	10 січня ¹⁰ – 21 травня 1681 р., Варшава (зірваний)
22 жовтня 1680 р., Яворів ¹¹	25	16 листопада 1680 р.	17	3 грудня 1680 р. (передсеймовий Подільського воєводства)	
6 грудня 1680 р., Жовква ¹²	10	16 грудня 1680 р.	14	30 грудня 1680 р. (передсеймовий, повторний)	
15 червня 1681 р., Варшава ¹³	16	1 липня 1681 р.	14	15 липня 1681 р. (реляційний)	–

Примітки:

1 – Chronologia sejmów polskich 1493–1793. – S.157.

2 – ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.431. – Арк.1796–1800.

3 – Згідно з універсалом, сейм скликано на 4 лютого.

4 – ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.433. – Арк.1126–1130.

5 – Akta sejmiku polskiego in hostico 1672–1698 / Wyd. i oprac. J.Stolicki. – Kraków, 2002. – S.55.

6 – ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.655. – Арк.607.

7 – Див. прим.5.

8 – ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.433. – Арк.622.

9 – Там само. – Спр.440. – Арк.2825–2828.

10 – Згідно з універсалами, сейм скликано на 14 січня.

11 – ЦДІАЛ України. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.440. – Арк.3028–3030.

12 – Там само. – Арк.3312–3314.

13 – Там само. – Спр.441. – Арк.1563–1568.

Як бачимо, належні терміни публікації не було дотримано лише одного разу – у випадку універсалу, облятованого 2 листопада 1678 р. (утім, не виключено, що публічне оголошення його змісту відбулося значно раніше).

Отже, видача королівського універсалу в Коронній канцелярії не мала суттєвих відмінностей від видачі будь-якої іншої монаршої документації, а на рівні місцевих ґродів для визнання автентичності цього типу актів вистачало королівського підпису та будь-якої печатки Корони чи монарха. Залежно від змісту й зацікавленості в його оголошенні короля – як виразника державних інтересів – універсали мали пріоритетне або другорядне значення. Відповідно, доставка до ґродських урядів пріоритетних документів контролювалася державою та здійснювалася державними урядниками. Потрапляли ці універсали до ґродів напряду з Коронної канцелярії або за посередництва інших ґродів. У першому випадку всі монарші універсали, кожен з яких адресувався певному ґродському урядові, спочатку направлявся за призначенням, а вже звідти документи розсилалися в інші повіти. У другому випадку королівські універсали, привезені до одного ґроду, відправлялися з нього в інші у вигляді витягів чи позичених оригіналів. Облята в такому випадку містила дату впису та початкову й кінцеву частини обляти універсалу, здійсненої канцеляристами першого ґроду. Натомість доставка (як і видача) до ґродів другорядних монарших універсалів залежала від потреби у цьому зацікавлених осіб, представників певної соціальної групи чи мешканців якоїсь території.

Нижче подано текст впису до ґродської книги, який зберігається у Центральному державному історичному архіві України в м. Львові. При публікації збережено оригінальне написання, дещо модернізовано пунктуацію, виокремлено абзаци, уніфіковано вживання великої та малої літер. У квадратних дужках відтворено скорочені частини слів, фрагменти, що не читаються, пропущені літери.

1677 р., 5 липня, Перемишль. Впис до реляційної книги Перемишльського ґродського уряду витягу зі львівських ґродських актів здійсненої в них обляти (28 червня 1677 р., Львів) королівського універсалу (18 травня 1677 р., Варшава) щодо проведення з 1 липня 1677 р. й до майбутнього сейму збору мита від будь-яких товарів, згідно з конституціями сеймів 1661, 1673 і 1674 рр., у визначених місцях, який (збір) передано в адміністрацію коронному мечникові Францішкові Білінському та вишогродському стольникові Адамові Котовському

Oblata literarum vniuersalium Sacrae Regiae Maiestatis ratione theloneorum generosis Kotowski et Bilinski, theloneo// [апр.2561] rum administratoribus seruientium

Oblatae sunt officio p[rae]sen[ti] castren[si] capitan[eali] Premislien[si] et ad actandum porrectae per g[e]n[er]osum Franciscum Jezierski, theloneorum r[eg]ni superintendentem, literae vniuersales Sacrae Regiae Majestatis ra[tio]ne theloneorum r[eg]ni, g[e]n[er]osis administratoribus infrascr[ipt]is eorundem r[eg]ni theloneorum benigniter per Sacram Regiam M[aies]t[at]em collatae et sigillo minoris cancellariae r[eg]ni communitae, atque ad acta officij castren[sis] capitan[ealis] Leopoliens[is] per oblatam porrectae ex iisdem[que] actis castren[sibus] capitan[ealibus] Leopoliens[sibus] authentice emanatae, quas officum p[rae]sens ad personalem obla[tio]nem et affecta[tio]nem eiusdem g[e]n[er]osi

Jeziernicki¹²⁰, offerentis inhaerendo eo in passu juris communis r[eg]ni, suscepit et in acta sua ingrossari, ac per ministerialem r[eg]ni g[e]n[er]alem, apparitorem officij sui, superscriptum, publicare demandavit, quarum literarum Sacrae Regiae M[ajestatis] sequitur tenor eiusmodi.

Actum in castro inferiori Leopoliensi, feria secunda in vigilia festi sancti Petri et Pauli Apostolorum Anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo septimo.

Ad officium et acta p[rae]sen[tia] castren[sia] capitanealia Leopoliensia personam literariam veniens nobilis Hyacinthus Rucinski obtulit officio p[rae]sent[i] et ad acticandum porrexit infrascriptas literas universales a Sacra Regia Maiestate g[e]n[er]alis Francisco Bilinski, gladiofero r[eg]ni, et Adamo Kotowski, dapifero vis[o]groden[sis], ratione infanscriptorum benigniter collatas, manu eiusdem serenissimi subscriptas sigilloque minoris cancellariae communis, quarum literarum tenor est talis.

Jan Trzeci z Bozey Łaski Krol Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmudcki, Inflantski, Kiiowski, Wołhynski, Podolski, Podlaski, Smolenski, Siewierski y Czerniechowski. // [aprk.2562]

Wszem wobec y kozedemu z osobna, komu to wiedziec będzie należało, osobliwie jasnemu wielmożnym, wielmożnym, wrodzonym, szlachećnym dygnitarzom, urzędnikom y innym, tak rycerskiego, iako y mieyskiego, kupieckiego y wieyskiego stanu ludziom y oby-watelom, wiadomo czynim. Lubosmy z osobliwego naszego starania y pieczołowowania zyczyli y chcieli, aby iako najlepsze y nayznosniejsze w Krolestwie naszym tot casibus wyniszczonym, na ubogich ludzi z obrady seymu blisko przeszłego obmyslone były podatki y iednak, oprócz długi woyskowego, na rozne legatję do Oyca Świętego, do Moskwy, do Turek y inne publiczne potrzeby, większe nad inne y dawne czasy bydz muszą expensa, przyszło nam z całą Rze[cy]p[ospoli]tą cło generalne wodne y lądowe na takowe extraordinaryne wydatki, iuxta constitu[t]iones millesimi sexcentesimi sexagesimi primi, millesimi sexcentesimi septuagesimi tertij et millesimi sexcentesimi septuagesimi quarti reassumowac, y a die prima julij anni currentis millesimi sexcentesimi septuagesimi septimi do przyszłego seymu postanowic, ktore, że skarb koronny wrodzonym Franciszkowi Bilinskiemu, miecznikowi koronnemu, y Adamowi Kotowskiemu, stolnikowi wysz[o]grodzkiemu w administratję pusił y podał, miec ch[c]emy y po wrodzonych y szlachećnych superintendentach y pisarach celnych y serio roskazujemy, aby pomieniony podatek cła generalnego od wszelakich towarow, tak w Koronie rodzących się, to iest od zbosz, soli, tak krakowskiej, iako y samborskiej, win węgierskich, hyszpanskich, francuskich y innych, likworow, bławatow, sukien, korzenia, skor, łoiow, woskow y wszystkich innych iakimkolwiek imieniem nazwanych rzeczy y towarow, przedazy y kupi podligaiących, zadnych nie excipuiąc, na zwyczajnych komorach i przykomorkach, wodnych y lądowych, tudzież jarmarkach y mieyscach składom y mieyscom kupieckim, handlom // [aprk.2563] podległym, podług konstytucy wyzey mianowanych y instruktarzow skarbowych, zwyczajnie od czasu wyzey mianowanego wybierali y wrodzonym administratorum¹²¹ oddawali. A że konstytucie koronne z zamorskiej, z Prus, in regnum wchodzic soli nie pozwalaią, tedy kazdy, który by się wazył przeciwko temu exorbitowac prawem y sol zamorską do Polski wprowadzac, złotych szesc dobrą monetą cła generalnego od kazdy becki zapłacic powinien będzie, takze y od ołowiu angielskiego po złotych szesciu od cetnara do wypłacenia zas tego podatku generalnego, tak kupcy, iako tez wszyscy inni cuiuscun[que] status, condi[t]ionis et p[rae]minentiae ludzie, według opisania wyzey pomienionych konstytucy, bez wszelkiej exceptyie obligantur sub confisca[t]ione mercium y nikomu folga przez pisarzow nie ma bydz folga czyniona sub paenis legum et priuat[i]one officiorum. Co aby tym prędzey do wszystkich przyszło do wiadomosci niniejszey uniwersał nasz do akt grodzkich y mieyskich przymowac y na mieyscach zwyczajnych publikowac roskazujemy.

¹²⁰ Так у тексті. Має бути Jezierski.

¹²¹ Так у тексті.

Dan w Warszawie dnia osmnastego miesiąca maia¹²² roku Panskiego tysiącznego szeszetnego siedmdziesiątego siodmego, panowania naszego czwartego roku.

Jan Krol.

Xiądz Jan Stanisław Witwicki, opat Plocki, infułat¹²³ Ołycki, regent cancellariey koronney.

Locus sigilli minoris cancellariae r[eg]ni.

Post ingrossa[ti]onem uero originale exemplar idem offerens ad se recepit et de recepto officium p[rae]sens quietauit.

Et in continenti ministerialis r[eg]ni g[e]n[er]alis n[obi]lis Joannes Sagalski, coram eodem officio et actis p[rae]sen[tibus] p[er]s[onaliter] stans, in vim suae uerae ac fidelis rela[ti]onis palam publice libere[que] recognouit se, ex officiosa requisi[ti]one suprascr[ipt]orum g[e]n[er]osorum Bilinski et Kotowski, administratorem theloneorum r[eg]ni, mandato vero officij p[rae]sen[tis], literas p[rae]sen[tes] vniuersales Sacrae Regiae M[aies]t[at]is, in locis publica[ti]onum solitis, conuocatas per tubam hominum communitate[s] alta sua, p[rae]conica uoce publicasse et ad notitiam omniu[m], ut juris et moris est, deduxisse et denuntiasse. De quo p[rae]sens eiusdem ministerialis rela[ti]o.

Ex actis castren[sibus] capita[ealibus] Leopoliensib[us]. Correxerit Grzybowski.

Locus sigilli loci illius.

Post // [арк.2564] quarum literarum vniuersalium ingrossa[ti]onem originale eidem offerenti extraditu[m] est.

Et hic in continenti coram eodem officio et actis p[rae]sen[tibus] castren[sibus] capitanealibus Premisliensib[us] personaliter stans ministerialis r[eg]ni g[e]n[er]alis poudus Stanislaus Gornik, officij p[rae]sen[tis] apparitor, in vim suae verae ac fidelis rela[ti]onis publice, ac per expressum recognouit se, ex mandato officij p[rae]sen[tis] satisfaciendoq[ue] muneri officij sui suprascr[ipt]as literas vniuersales Sacrae Regiae M[aies]t[at]is, ra[ti]one theloneorum r[eg]ni emanatas, primum hic in castro, demum in foro publico ciuitatis p[rae]sen[tis] Premisliens[is] in p[rae]sen[tia] per multorum variae condi[ti]onis hominum undiq[ue] sibi adstantiu[m] alta sua p[rae]conica uoce p[ro]clamasse ac ad notitiam omnium deduxisse, de quo p[rae]sens rela[ti]o.

ЦДІАЛ України. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.422. – Арк.2560–2564. Впис у перемишльську гродську реляційну книгу (здійснено в понеділок 5 липня 1677 р.)

Переклад

Облята листа-універсалу священного королівського маєстату у справі митниць, що служить уродженням Котовському та Білінському, адміністраторам митниць

Принесений уряду нинішньому гродському старостинському перемишльському й до вписання поданий через уродженого Франциска Єзерського, наглядача митниць королівства, лист-універсал священного королівського маєстату у справі митниць королівства, указаним уродженням адміністраторам тих самих митниць королівства зичливо священним королівським маєстатом наданий і печаткою малою Коронної канцелярії скріплений, та до актів уряду гродського старостинського львівського для обляти поданий, із тих самих актів гродських старостинських львівських правомочно виданий, який нинішній уряд [відповідно] до особистого представлення й бажання того самого Єзерського, котрий доручає дотримання тим у спосіб загального права королівства, прийняв і в акти свої вписати, а також через генерального возного королівства, слугу свого уряду, записаного оголосити, доручив, якого листа священного королівського маєстату йде зміст такий.

¹²² Помилково написано moia.

¹²³ Помилково написано infant.

Дано у львівському Низькому замку, понеділок у переддень свята Святих апостолів Петра й Павла, року Божого тисяча шістсот сімдесят сьомого.

До уряду й актів нинішніх гродських старостинських львівських особисто прийшовши, шляхетний Гіацинт Руцинський, вручив уряду нинішньому і до вписання подав указаний лист-універсал від священного королівського маєстату уродженим Франциску Білінському, мечникові королівства, та Адамові Котовському, випогородському стольникові, у справі названих зичливо наданий, рукою того самого найсвітлішого підписаний і печаткою малою канцелярії скріплений, якого листа зміст такий.

Ян Третій із Божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, інфлянтський, київський, волинський, подільський, підляський, смоленський, сіверський і чернігівський.

Усім загалом і кожному зокрема, кому це знати належить, особливо ясновельможним, вельможним, уродженим, шляхетним високопосадовцям, урядникам та іншим, так рицарського, як і міського, купецького й сільського стану людям і обивателям, відомо чинимо. Хоча ми з особливого нашого старання й дбайливості зичили та хотіли, щоб найліпше та найвитриваліше в королівстві нашому, настільки випадками знищеному, на вбогих людей з обради сейму недавно минулого обдумані були податки й однак, крім військового боргу, на різні посольства до Святого отця, до Москви, до турків та інші публічні потреби, більші над інші й старі часи бути мусять видатки, довелося нам із цілої Речі Посполитої генеральне водне й наземне мито на такі незвичайні видатки, згідно з конституціями тисяча шістсот шістдесят першого, тисяча шістсот сімдесят третього, тисяча шістсот сімдесят четвертого поновити, і від 1 липня року біжучого тисяча шістсот сімдесят сьомого до майбутнього сейму ухвалити, котре, що коронний скарб Францішку Білінському, коронному мечникові, і Адамові Котовському, випогородському стольникові, в адміністрацію пустив і подав, мати хочемо та до уроджених і шляхетних суперінтендантів і писарів митних і поважно наказуємо, щоб згаданий податок генерального мита від усіляких товарів, так народжених у Короні, тобто від збіжжя, солі, так краківської, як і самбірської, вин угорських, іспанських, французьких та інших, лікерів, блаватів, сукна, коріння, шкір, лою, воску і всіх інших будь-яким іменем названих речей і товарів, що продажу й купівлі підлягають, жодних не виключаючи, на звичайних коморах та прикоморках, водних і наземних, також ярмарках і місцях, складам і місцям купецьким, торгівлі підлеглим, згідно з вищеназваними конституціями та скарбовими інструкціями, звичайно від вищевказаного часу вибирали й уродженим адміністраторам віддавали. А що коронні конституції із заморської, з Пруссії, у королівство входили солі не дозволяють, тоді кожен, хто б наважився проти цього порушувати право й заморську сіль до Польщі впроваджувати, злотих шість доброю монетою генерального мита від кожної бочки заплатити повинен буде, також і від англійського свинцю по злотих шість від центнеру до виплати ж цього генерального податку, так купці, як також усі інші й будь-якого статусу, стану та знатності люди, згідно з описом вищезгаданих конституцій, без усіляких звільнень зобов'язуються під конфіскацією товару й нікому пільга через писарів не має бути зроблена під карою законів і позбавлення урядів. Щоб аби тим швидше до всіх прийшло до відомості, нинішній універсал наш до актів гродських і міських приймати й на звичайних місцях публікувати наказуємо.

Дано у Варшаві дня вісімнадцятого місяця травня року Божого тисяча шістсот сімдесят сьомого, панування нашого четвертого року.

Ян, король.

Ксьондз Станіслав Вітвіцький, абат плоцький, протонотарій олицький, регент коронної канцелярії.

Місце малої печатки Коронної канцелярії.

Після вписання ж оригінальний екземпляр той самий, хто приніс, до себе повернув і з повернення уряд нинішній поквитував.

І далі генеральний коронний возний шляхетний Йоанн Сагальський, перед тим

самим урядом та актами нинішніми особисто ставши, силою свого правдивого й вірного зізнання явно, публічно і вільно зізнався, [що] за офіційною вимогою вказаних уроджених Білінського й Котовського, адміністраторів митниць королівства, [та] дорученням властиво уряду нинішнього, лист-універсал нинішній священного королівського маєстату, у місцях публікацій звиклих, скликаним через трубу людей зібранням своїм високим, вознівським голосом оголосив і до відомості всіх, як право та звичай є, представив і доніс. Про що нинішня того самого возного реляція.

З актів ґродських старостинських львівських. Корегував Ѓжибовський.

Місце печатки місця того згаданої.

Після котрого листа-універсалу вписання ориґінал того самого тому, хто приніс, повернено.

І тут далі перед тим самим урядом та актами нинішніми ґродськими старостинськими перемишльськими особисто ставши, генеральний коронний возний обачний Станіслав Ѓорник, уряду нинішнього слуга, силою свого правдивого та вірного зізнання публічно й виразно зізнався, [що] за дорученням уряду нинішнього та [на] виконання повинності свого уряду вказаний лист-універсал священного королівського маєстату, у справі коронних митниць виданий, найперше тут у замку, потім на публічній площі міста нинішнього Перемишльського за присутності численних різного стану людей, що звідусіль собі стояли, своїм високим, вознівським голосом оголосив та до відомості всіх представив, про що нинішня реляція.

The king's universales were given out by the Bigger or Less cancellarium (the offices, where the royal (kingdom's) documents were created). The process of the king's universales creation was like a process of the creation of others kinds of the royal documents. The king's universales were asserted by the king's sign, the sign of the worker of the kingdom's cancellarium (but it wasn't used always) and by the printing of the kingdom's cancellarium or by the cubicularis printing (the printing of the king's rest, which was the private king's printing). The king's universales are divided into priority and second-rate, this division depends on the level of the king's interest in delivery of the universal. The most of the king's universales were inscribed in the books of grod (it was a territorial court and auxiliary administrative establishment of some district) acts. Grod and its cancellarium were the centers of the information and propaganda for all strata of the society of the second half of the 17th century. The king's universales were brought to grod from the kingdom's cancellarium, nearby grods or by the persons, who were interesting in a distribution the information from the universales.

Keywords: king's universal, Royal (Kingdom's) cancellarium, cancellarium of grod, grod of L'viv, grod of Przemyśl.

